

УДК 339.172(477)

ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗВИТКУ ТОВАРНИХ БІРЖ В УКРАЇНІ**Трубей О.М., к.е.н.***E-mail: trubey@i.ua**Київський національний торговельно-економічний університет*

У статті досліджено основні показники розвитку товарних бірж в Україні. Зокрема, проаналізовано динаміку: кількості та структури товарних бірж за їх спеціалізацією, обсягів та структури біржової торгівлі за товарними групами та видами біржових угод. Здійснено загальні висновки щодо основних проблем функціонування біржового товарного ринку України. Визначено основні детермінанти розвитку товарних бірж, які обумовлені як запитами вітчизняної економіки щодо створення ефективного біржового товарного ринку так і глобалізаційними процесами, до яких активно залучається Україна. Обґрунтовано, що найбільш суттєвий вплив на формування цивілізованого біржового товарного ринку має держава, через запровадження законодавчо-організаційного механізму його функціонування та розробку відповідної національної стратегії. Визначено дуалістичний характер подальшого розвитку товарних бірж в Україні, що обумовлений, як необхідністю якісних змін внутрішнього біржового товарного ринку, так і об'єктивною необхідністю його інтеграції до світового біржового простору

Ключові слова: товарна біржа, біржовий товарний ринок, біржові інструменти, процеси глобалізації, державне регулювання біржової торгівлі

UDC 339.172(477)

DETERMINANTS OF COMMODITY EXCHANGES DEVELOPMENT IN UKRAINE**Trubey O.M., PhD in Economics***E-mail: trubey@i.ua**Kyiv National University of Trade and Economics*

In the article there the key indicators of development of commodity exchanges in Ukraine have been researched. Particularly, it has been analyzed the dynamics of the number and structure of commodity exchanges by their specialization, volumes and structure of exchange trade as by the commodity groups and types of the stock-exchange deals. There have been made main conclusions concerning the acute problems of functioning of the exchange trade market in Ukraine. There have been determined the key directions of development of commodity exchanges which are stipulated by both requirements of national economy for creation of an effective exchange trade market and globalization processes in which Ukraine is involved. It has been explained that the government has the most essential influence on formation of the civilized exchange trade market by implementing a legislative and organizational mechanism of its functioning and elaborating

a certain national strategy. There have been determined the dualistic nature of the further development of commodity exchanges in Ukraine which is stipulated both by the qualitative changes of the internal exchange trade market and the real necessity of its integration into the world exchange area

Keywords: commodity exchange, exchange trade market, stock exchange tools, globalization processes, governmental regulation of the exchange trade

Актуальність проблеми. З моменту проголошення незалежності та зміни економічної моделі розвитку, в Україні й досі триває процес формування національного біржового товарного ринку. Цей процес супроводжується суттєвими протиріччями і відбиває основні проблеми розвитку економіки країни в цілому. З одного боку досвід країн з розвиненою економікою свідчить про широке використання інструментів біржової торгівлі для підвищення ефективності функціонування бізнесу, і таким чином підштовхує вітчизняні компанії до їх запровадження, з іншого боку, правове поле і загалом державна політика регулювання діяльності товарних бірж в Україні суттєво стримує і навіть перешкоджає розбудові цивілізованого біржового товарного ринку. За таких умов в нашій країні спостерігається щорічне збільшення кількості товарних бірж, яка на початок 2013 р. сягнула значення – 574. В даному випадку, з огляду на специфіку біржової торгівлі і функцій, які вона покликана виконувати в ринковій економіці, збільшення кількості бірж, розглядається як виключно негативний фактор що суттєво гальмує процес створення високо-ефективного біржового товарного ринку. Лише окремі біржі, орієнтуючись на міжнародні стандарти біржової торгівлі, намагаючись долати адміністративно-корупційні бар'єри та об'єктивні економічні перешкоди, прагнуть надавати своїм клієнтам якісні послуги, створювати конкурентне середовище, нарощувати об'єми торгів.

Зважаючи на те, що світовий товарний біржовий ринок є глобальним, як за формою так і за основними ознаками, не залишається жодного сумніву щодо необхідності інтеграції вітчизняних товарних бірж до світового біржового простору. Цей процес є об'єктивним, як з точки зору євроінтеграції та членства України в СОТ, так і з позицій необхідності реального економічного реформування національної економіки з метою підвищення її ефективності.

Аналіз останніх наукових досліджень. Як свідчить аналіз останніх наукових напрацювань у сфері біржової торгівлі, вітчизняні вчені здебільшого приділяють увагу особливостям розбудови біржового ринку в цілому та функціонуванню фондових бірж як важливої складової фінансової системи. Що стосується проблематики діяльності товарних бірж, то значної наукової активності в цій сфері не спостерігається. З існуючих досліджень варто виділити наукові доробки: Г. Машлій, О. Сохацької, П. Саблука, М. Солодкого, Б. Беренштейна, О. Третьак, Т. Кушнір, В. Яценко, А. Шевченко. Розроблені цими науковцями теоретико-методологічні та практичні підходи до вирішення проблем функціонування біржового товарного ринку в Україні є досить значущими та фундаментальними. Однак, сучасні економічні реалії вимагають поглибленого вивчення питань стратегічного розвитку товарних бірж з метою формування цілісного, високоліквідного, ефективного і справедливого біржового товарного ринку України, що здатен інтегруватися до світового біржового простору.

Метою роботи є здійснення ретроспективного аналізу основних параметрів функціонування товарних бірж в Україні та обґрунтування основних детермінантів їх подальшого розвитку.

Викладання основного матеріалу дослідження. Початком розбудови національного біржового товарного ринку можна вважати 1992 р., коли набув чинності закон України «Про товарну біржу» [1]. За останні роки товарні біржі продемонстрували не аби які кількісні показники розвитку (рис.1).

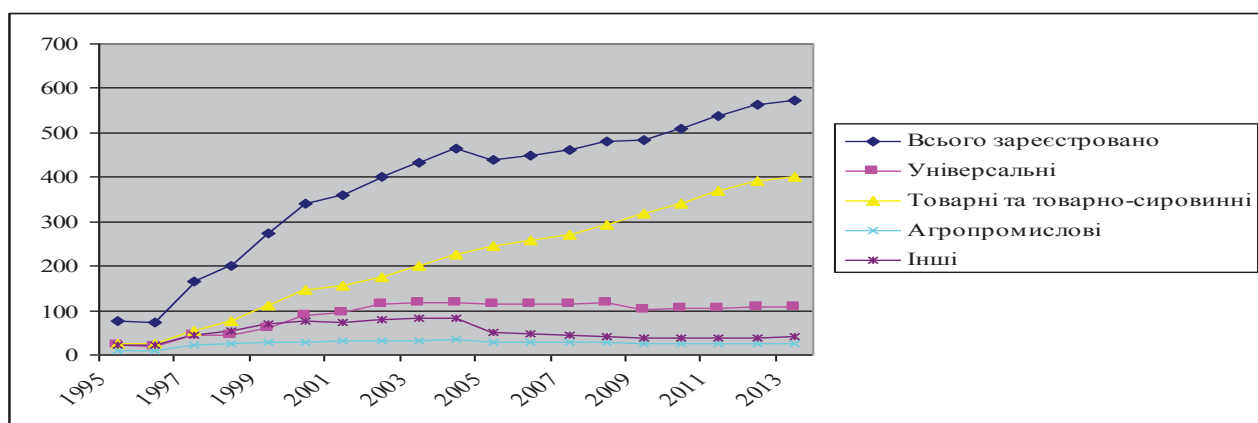

Рис. 1. Кількість зареєстрованих бірж в Україні на початок року
(без урахування фондових бірж та їх філій) [2]

Так, в період з 1995 по 2013 рр. кількість бірж в нашій країні зросла майже у вісім разів, з 77 у 1995 р. до 574 у 2013 р. У структурі бірж переважають товарні та товарно-сировинні біржі, на долю яких, на

початок 2013р., припадало близько 70 % загальної кількості. Суттєво меншими темпами збільшується кількість універсальних бірж, яка за останні 10 років утримується на рівні 100. В секторі агропромислового біржового ринку спостерігаються незначні позитивні тенденції щодо зменшення кількості бірж з 30 у 2005 р. до 24 у 2013 р. Для порівняння у таких постсоціалістичних країнах, як Росія і Казахстан, кількість бірж набагато менша. Так за підсумками 2012 року кількість товарних бірж в Росії становила 17, а у Казахстані – 13. Характерною особливістю ситуації в обох країнах є підвищення уваги держави до товарних бірж, однак цілеспрямованість їх підтримки є незначною [3].

За даними Державної служби статистики України [4] на 1 жовтня 2013 року в нашій країні вже було зареєстровано 584 біржі. Практичну діяльність здійснювали 218 бірж, серед них універсальних, товарно-сировинних і товарних – 196 бірж, агропромислових – 11, бірж нерухомості – 10 та 1 валютна біржа. Тобто реально діючими в Україні є лише близько 40 % бірж. Для порівняння сьогодні у світі нараховується близько 150 товарних бірж, на яких здійснюється продаж близько 70-ти видів товарів (сільськогосподарська та енергетична сировина, метали тощо). За оцінками міжнародних організацій через ці біржі проходить від 5 до 20 % світової торгівлі відповідними товарами.

Таким чином, гіпертрофований за кількісними параметрами біржовий товарний ринок України й донині знаходиться у зародковому стані, оскільки жодна з товарних бірж не відповідає світовим стандартам біржової діяльності, а сам ринок не здатен виконувати роль акумулятора попиту і пропозицій, розвитку економічної конкуренції, центру ціноутворення та регулятора загальноекономічних процесів.

Важливим показником розвитку бірж є загальний обсяг укладених угод, що по суті відображає сукупну вартість товарів у сфері обігу, що змінюють власника на біржовому ринку. У таблиці 1 подано інформацію щодо динаміки і структури укладених угод на товарних біржах України за останній період [5].

Очевидним є зростання обсягу укладених угод, як в цілому на біржовому товарному ринку (на 132,5% за чотири роки), так і за окремими групами біржових товарів. Це стосується, передусім, таких груп, як ліс та лісоматеріали, обсяг реалізації якої зріс в період з 2009 по 2012 рр. на 1875,5% та сільськогосподарської продукції, сумарний обсяг угод по якій відповідно зріс на 95,4%.

Таблиця 1. Загальний обсяг та структура укладених угод
на товарних біржах України у 2009-2012 рр., млн. грн.

Укладені угоди	2009	2010	2011	2012	Абсолютна зміна			Темп змін, % 2012/2009
					2010	2011	2012	
Всього	50995,9	51440,6	94420,0	118544,4	444,7	42979,4	75565	232,5
Метал і металопродукція	4,6	13,5	9,1	3,8	8,9	-4,4	8,2	82,6
Кольорові метали	5,4	4,2	-	-	-1,2	-	-	-
Транспортні засоби	376	184,5	60,2	43,5	-191,5	-124,3	167,8	11,6
Ліс і лісоматеріали	65,7	344	948,1	1297,9	278,3	604,1	693,8	1975,5
Будівельні матеріали	160,3	205,7	228,7	263,1	45,4	23	240,1	164,1
Паливо	7218,8	2630,4	7523,8	6280,9	-4588,4	4893,4	1387,5	87,0
Непродовольчі товари	34,6	9,7	14,1	15,5	-24,9	4,4	11,1	44,8
Сільськогосподарська продукція	39866,8	43787,4	63361,4	77889,6	3920,6	19574	58315,6	195,4
Продовольчі товари	1158,7	2272,3	20139,9	28541,8	1113,6	17867,6	10674,2	2463,3
Хімічна продукція	117,2	107,4	27,9	19,8	-9,8	-79,5	99,3	16,9
Нерухомість	510,2	252,4	323,8	875,7	-257,8	71,4	804,3	171,6
Земельні ділянки	138,6	3,4	6,8	12	-135,2	3,4	8,6	8,7
Інші види	1339	1625,7	1776,1	3300,8	286,7	150,4	3150,4	246,5

Позитивним є і те, що на тлі загального збільшення обсягу реалізованих товарів через біржу, обсяг продажу небіржових товарів має тенденцію до скорочення. Так, зменшено обсяг торгівлі транспортними засобами, непродовольчими товарами, земельними ділянками, в окремі роки нерухомістю. Підсилення такої тенденції в майбутньому сприятиме гармонізації вітчизняного біржового обороту з товарно-груповими параметрами світового біржового ринку.

З негативних тенденцій, варто відмітити, що в даному аналітичному періоді суттєво скорочуються обсяги продажу таких класичних для біржового ринку товарів, як метал та металопродукція (-17,4%) та паливо (-13%). Більш наочно товарна структура біржового товарного ринку у 2012 р. представлена на рис. 2.

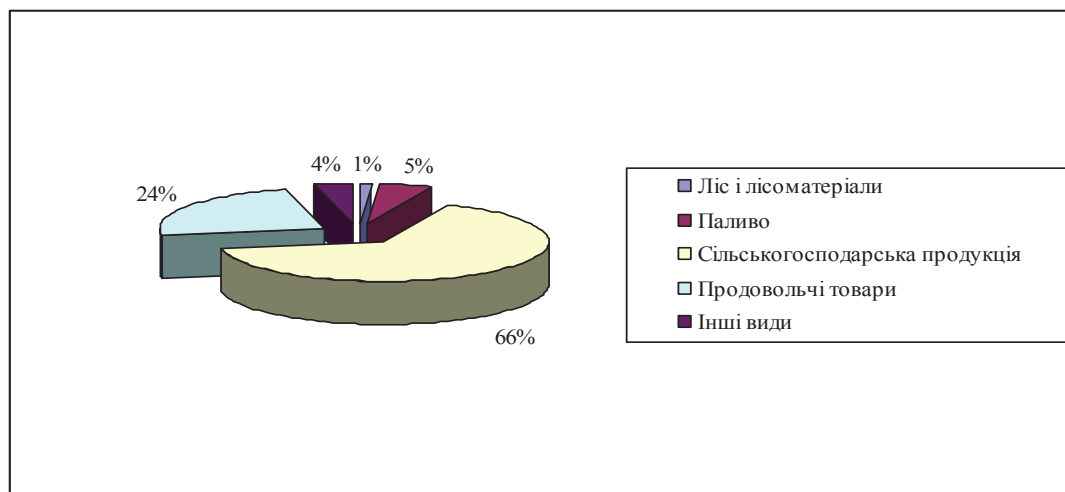

Рис. 2. Структура укладених угод на біржах України за видами товарів у 2012 р.

Отже, за підсумками 2012 р. 66% загального обсягу укладених угод припадало на сільськогосподарську продукцію, що в цілому відповідає економічним потребам України, однак такі стратегічно важливі, з позицій формування собівартості інших промислових груп товарів, як паливо та продукція металургії були реалізовані у зовсім незначних обсягах.

За даними Державної служби статистики структура товарної реалізації за 9 місяців 2013 р. демонструє деякі зміни (рис. 3) [4]. Порівняно з відповідним періодом попереднього року обсяги укладених угод з купівлі-продажу палива збільшились на 57,3%, лісоматеріалів, деревини та виробів із деревини – на 50,2%, продукції рослинництва – на 11,4%, тоді як обсяги укладених угод з купівлі-продажу продукції тваринництва зменшились на 52,9%, будівельних матеріалів – на 16,4%. Така інформація свідчити про поглиблення позитивних змін в товарно-груповій структурі укладених угод.

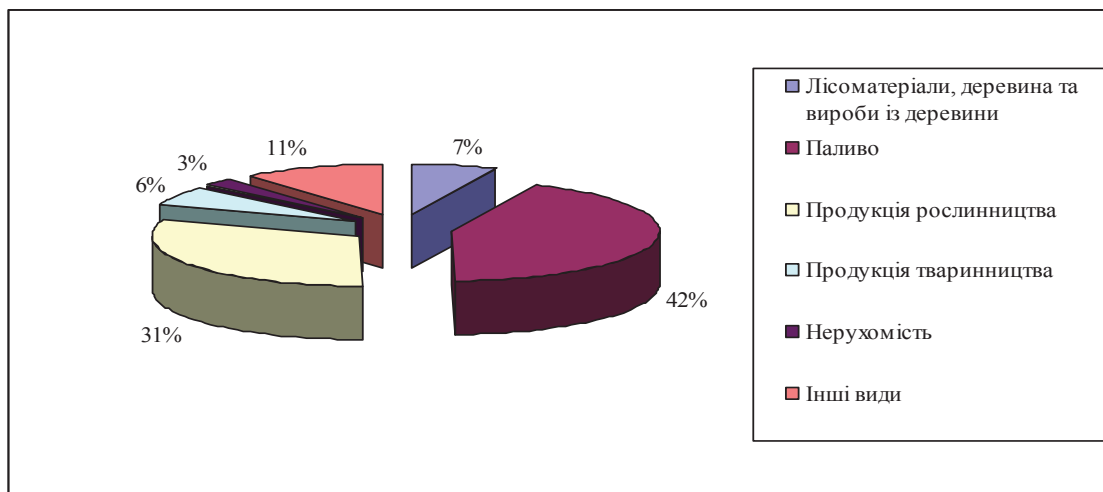

Рис. 3. Структура укладених угод на біржах України за видами товарів за 9 міс. 2013 р.

Біржова торгівля товарами представлена, в основному, спотовим ринком (укладання угод на реальний товар з негайною поставкою).

На умовах споту в Україні укладається близько 90% усіх біржових угод. У структурі цих угод найбільша частка припадає на паливо, продукцію рослинництва та тваринництва. Форвардні контракти (угоди на реальний товар з відстроченою поставкою) становлять близько 10%, найбільша частка яких припадає на рослинництво та на лісоматеріали, деревину і вироби із деревини. Що свідчить про примітивність біржових процесів. Така ситуація суттєво перешкоджає організації та розвитку ринків ф'ючерсів та опціонів, які здатні створювати дійові механізми протидії ризикам, пов'язаних з коливанням біржової кон'юнктури та підвищувати ефективність біржового ринку в цілому.

Щодо територіального розміщення, то товарні біржі є в усіх областях України, але протягом останніх років почали визначатися центри біржової торгівлі: м. Київ, Київська, Дніпропетровська, Полтавська та Миколаївська області. Особливо відчутною є роль Києва на долю якого припадає близько 80% національного біржового обороту.

Проведений аналіз надає можливість визначити основні фактори, що впливають на процес становлення біржового товарного ринку в Україні. До факторів зовнішнього впливу доцільно включити: недосконалість нормативно-правової бази, діяльність регулюючих органів влади та саморегулюючих організацій, стан загальноекономічних процесів, рівень виробництва та споживання товарів в Україні, обсяги експорту та імпорту товарів, ступінь інтегрованості біржових структур в єдину мережу, рівень поінформованості суб'єктів господарювання про можливості інструментів біржового ринку. До факторів внутрішнього впливу варто віднести: ступінь використання сучасних біржових технологій, рівень спеціалізації біржі, конкурентність біржового середовища, маркетингову діяльність, кваліфікацію біржового та брокерського персоналу, внутрішньобіржові регулюючі документи, стан розвитку біржової інфраструктури. Врахування дії цих факторів та своєчасне реагування на них дозволяють виявити загрози, що можуть спричинити спад ділової активності, та визначити основні детермінанти розвитку товарних бірж в Україні (рис.4).

Висновки. Результати проведеного дослідження свідчать про суттєві проблеми функціонування товарних бірж. За останні 20 років в Україні так і не створено ефективного біржового товарного ринку, який здатен стати не лише центром продажу продукції, а й каталізатором формування інституціональної ринкової інфраструктури. Законодавчі прогалини, хаотичний характер формування мережі товарних бірж, не зацікавленість національних товаровиробників у використанні можливостей біржової торгівлі та відсутність ефективних регуляторів біржових процесів свідчать про відсторонення держави від проблем цього ринку та суттєву недооцінку його ролі у формуванні налагодженої економіки. Варто підкреслити, що залучення нашої країни до процесів євроінтеграції та підсилення демократичних перетворень, створюють унікальні можливості для реформування економіки країни, перегляду соціально-економічних пріоритетів розвитку суспільства та формування цивілізованого підприємництва. Все це може розглядатися в якості основних драйверів

розвитку товарних бірж в Україні. Однак, цей процес можливий лише за умов цілеспрямованих дій держави щодо створення стратегічних засад розвитку товарних бірж.

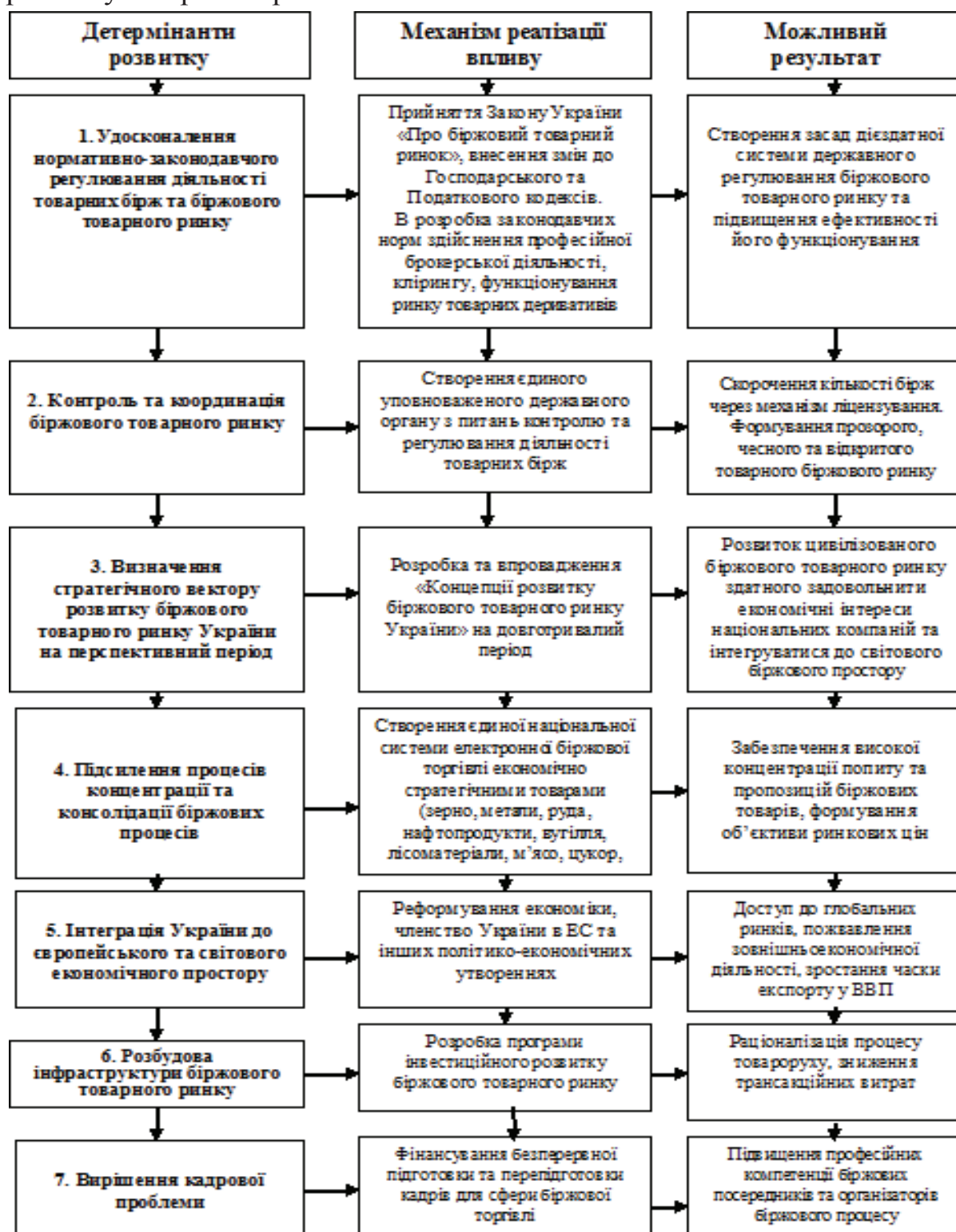

Рис. 4. Детермінанти розвитку товарних бірж в Україні

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про товарну біржу: Закон України з подальшими змінами та доповненнями. Законодавство України про торгівлю. - К.: Бліц-інформ, 1997.
2. Кількість зареєстрованих бірж в Україні на початок року : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
3. Перспективы развития биржевой торговли на территории ЕЭП. – Алматы, 2013. – с. 76.
4. Про діяльність бірж України за 9 місяців 2013 року. Експрес-випуск Державної служби статистики України № 08.4-16/224 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
5. Оптова і біржова торгівля України : стат. зб. – К. : Державна служба статистики України, 2012. – 97 с.
6. Сухітра А.М., Сегидін І.М. Біржова торгівля в Україні: проблем становлення та розвитку. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rusnauka.com/>.
7. Лемішевська Т. Питання розвитку біржових ринків слід підвести до рангу державної політики, тільки тоді біржі стануть дієвою складовою економіки України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://memjournal.agrex.gov.ua/>
8. Проект Закону України «Про біржовий товарний ринок» : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/control/uk>.